

12. CLAUDE LÉVI-STRAUSS (1908)

Život a dielo

Claude Lévi-Strauss sa narodil v Bruseli, no jeho rodina sa hneď potom presťahovala do Paríža, kde vyrastal. Študoval filozofiu a právo, no pod vplyvom knihy Roberta Lowieho *Primitive Society*, ktorú prečítal v roku 1933, sa začal zaujímať o antropológiu. Po skončení štúdia začal učiť filozofiu na stredných školách, no to ho neuspokojovalo, preto v roku 1934 rád prijal ponuku sociológa Célestina Bouglého z École Normale Supérieure na miesto hosťujúceho profesora na univerzite v Sao Paulo v Brazílii, ktorá bola založená podľa francúzskeho vzoru a pôsobili tu francúzski vyučujúci (spolu s Lévi-Straussom tam napríklad učil aj budúci slávny historik Fernand Braudel). V roku 1935 sa teda Lévi-Strauss vydal do Brazílie a okrem výuky podnikol svoju prvú krátku etnografickú výpravu do strednej Brazílie. V roku 1938, už lepšie vystrojený, podnikol dlhšiu výpravu, na ktorej skúmal kmene Tupíov-Kavahíbov, Kaďuvejov, Bororov a Nambikvarov v strednej Brazílii. V roku 1939 sa vrátil do Francúzska a narukoval do armády. Po porážke Francúzska mu v roku 1941 americkí kolegovia zabezpečili pozvanie do New Yorku, kde počas vojny prednášal na New School of Social Research. Tu sa v roku 1942 stretol s Romanom Jakobsonom, čo malo rozhodujúci vplyv na ďalší vývin jeho teoretických predstáv. Po skončení vojny pôsobil niekoľko rokov vo Washingtone ako francúzsky kultúrny atašé v USA. Po návrate do Francúzska v roku 1948 získal doktorát a začal učiť na École des hautes études en sciences sociales. V roku 1950 podnikol krátky empirický výskum v Pakistane. V roku 1958 bol zvolený za člena slávneho Collège de France, kde pôsobil až do roku 1983, keď odišiel na dôchodok. Stal sa členom Francúzskej akadémie a získal nesmierne množstvo čestných doktorátov a medzinárodných ocenení.

Lévi-Straussovou prvou publikovanou knihou bola jeho doktorská práca *La vie familiale et sociale des Indiens Nambikwara (1948)*, všeobecné uznanie mu však získala až práca *Les structures élémentaires de la parenté (1949)*. Do povedomia širokej verejnosti sa dostal svojím nečakane úspešným bestsellerom *Tristes Tropiques (1955)*, autobiograficky ladeným rozprávaním o vlastných cestách a vedeckých koncepciách. Skutočným manifestom jeho štrukturálnej metódy sa stala kniha *Anthropologie structurale (1958)*, zborník najvýznamnejších článkov, vrátane slávnej štúdie *Štruktúra mýtov*. Kniha *Totémisme aujourd'hui a La pensée sauvage*, publikované v roku 1962, iba potvrdili narastajúcu Lévi-Straussovú slávu. V roku 1964 začalo vychádzať monumentálne štvorzväzkové dielo *Mythologiques*, ktorého časti (*Le cru et le cuit*, *Du miel aux cendres*, *L'origine des manières de la table*, *L'homme nu*) boli publikované v rokoch 1964-1971, a jeho sláva vrcholila. Lévi-Straussova antropológická metóda sa stala takmer dominantnou, jeho publikácie vyvolávali obrovský záujem a odozvu tak u

antropológov, ako aj u iných sociálnych vedcov a filozofov, ale tiež u širokej verejnosti. V roku 1973 publikoval ďalší zborník štúdií *Anthropologie structurale deux*, po ktorom nasledovali knihy *La voie des masques (1979)*, *La potière jalouse* a tretí zväzok štúdií *Le regard éloigné (1983)*. Zoznam jeho monografických diel uzatvárajú zatiaľ knihy *Histoire du lynx (1991)* a *Regarder, écouter, voir (1996)*.

Štrukturálna antropológia

Niet nijakých pochybností, že Lévi-Strauss je najvýznamnejšou a dominantnou postavou antropológie od polovice 20. storočia. S týmto prostým konštatovaním faktov musia súhlasiť tak prívrženci, ako aj kritici jeho diela, ktorých je na oboch stranách neúrekom. Výrazne menšiu časť týchto skupín však tvoria tí, ktorí sa s jeho dielom dôkladne oboznámili. Je smutným faktom, že veľké množstvo literatúry a zmienok o Lévi-Straussovom diele je zaťažené niekedy až elementárnym nepochopením a neznalosťou. Pre mnohých obdivovateľov sa jeho dielo redukovalo na niekoľko plytkých hesiel a nástrojov, prevzatých z druhej a tretej ruky, a používaných bez ladu a skladu. Mnohí odporcovia ho naopak zavrhujú na základe práve týchto hesiel, a nie na základe dôkladnej znalosti diela.

Je však nesporné faktom, že Lévi-Strauss nepredstavuje klasický typ terénneho antropológa a špecialistu na jedinú úzko obmedzenú kultúru - typ, ktorý sa stal normou po vystúpení Malinowského. Ako správne podotýka Edmund Leach, jeden z mála dôkladných znalcov jeho diela, vo svojej skvelej monografii *Lévi-Strauss (LEACH 1970)*, Lévi-Strauss patrí skôr k polyhistorom a kabinetným bádateľom Frazerovho typu. Jeho dielo nepredstavuje významný prínos tým, že by podávalo správu o nových, doposiaľ neznámych minuciózných detailoch nejakej kultúry, ale tým, že ako prvý a jediný antropológ (možno s výnimkou Durkheima, no ten nebol výlučne antropológom) sa pokúsil uchopiť dezintegrované súčasti antropológie ako celok a poskytnúť určitú teoreticky zdôvodnenú koncepciu kultúry a spoločnosti. Jeho koncepcia a teória sú teda hlavným prínosom, ak sa vôbec dá Lévi-Straussov spôsob uvažovania zaradiť pod tieto dva pojmy, o čom pochybujem, ale nateraz s nimi musíme vystačiť.

Našou prvou úlohou teda bude oboznámiť sa v rámci obmedzeného priestoru, pokiaľ možno čo najpodrobnejšie, s Lévi-Straussovou štrukturálnou antropológiou. Potom sa pozrieme na jej uplatnenie, najmä na príkladoch príbuznosti a totemizmu. Obrovský rozsah *Mythologiques* nám nanešťastie znemožňuje, aby sme sa bez povrchnosti zaoberali v ňom uverejnenou analýzou mýtov, preto použijeme mýtus iba ako prvý z príkladov, na ktorom budeme ilustrovať uplatnenie jeho metódy.

Začneme teda knihou *Anthropologie structurale*. Čo má byť podľa jej autora predmetom antropológie? Lévi-Strauss začína, tak ako mnohí pred ním,

skúmaním vzťahu histórie a etnológie (slovo „etnológia“ je pre neho synonymom sociálnej a kultúrnej antropológie). Nebudeme sledovať jeho analýzu všetkých rozdielností a spoločných črt a uvedieme iba jej záver:

„Takže v úzkom zmysle slova sa diskusia obmedzuje práve na vzťahy medzi históriou a etnológiou. Mienime dokázať, že zásadný rozdiel medzi nimi nespočíva ani v predmete, ani v ciele, ani v metóde. Majú ten istý predmet – sociálny život, ten istý cieľ – čo najlepšie poznanie človeka, a metódu, v ktorej sa mení iba rozsah výskumných postupov. Líšia sa však predovšetkým výberom komplementárnych perspektív: história organizuje svoje údaje vo vzťahu k vedomým prejavom sociálneho života, etnológia vo vzťahu k jeho nevedomým podmienkam“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 24-25, slov. preklad s. 31-32).

Čo sú to však nevedomé podmienky sociálneho života? Lévi-Strauss na tomto mieste preberá poučenie z lingvistiky, najmä z diela Ferdinanda de Saussure a Nikolaja Trubeckého. Ľudská reč, či už na úrovni fonetickej, alebo morfolologickej či syntaktickej, je ako systém úplne mimo vedomia hovoriaceho subjektu – nikto z nás si neuvedomuje fonologické či gramatické pravidlá, keď hovorí, a napriek tomu ich dodržiavame. Systém jazyka, ktorý riadi ľudský prehovor, sa nachádza na nevedomej úrovni. Lévi-Strauss sa usiluje tento objav zovšeobecniť – jazyk je sociálny jav: prečo by sa aj iné sociálne javy, napríklad mytológia, príbuzenské systémy atď., nemohli riadiť týmto pravidlom? Úlohou etnológie je teda objaviť nevedomú štruktúru, skrytú za každým sociálnym javom a riadiacu jeho prejavy. Štruktúra je formou, ktorá rozčleňuje obsahy, a táto forma je vnucovaná prostredníctvom nevedomej aktivity mysle:

„Ak nevedomá aktivita mysle, ako sa nazdávame, spočíva vo vnucovaní foriem obsahu a ak sú tieto formy v zásade rovnaké pre každú myseľ, starovekú či modernú, primitívnu či civilizovanú – ako to nanajvyš presvedčivo ukazuje výskum symbolickej funkcie, vyjadrovanej rečou – je potrebné a dostatočné preniknúť k nevedomej štruktúre, skrytej v každej inštitúcii alebo v každom zvyku a získame princíp interpretácie, platný pre iné inštitúcie a iné zvyky, samozrejme pod podmienkou, že naša analýza bude dostatočne dôkladná“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 28, slov. preklad s. 34-35).

Už z týchto stručných pasáží vidíme, že Lévi-Straussova koncepcia štruktúry sa líši od Radcliffe-Brownovej predstavy. Je nám jasné, že štruktúra u Lévi-Straussa nemôže byť súborom empiricky pozorovateľných sociálnych vzťahov ako u Radcliffe-Browna. Lévi-Strauss naopak definuje sociálnu štruktúru práve v opozícii voči empiricky pozorovateľným sociálnym vzťahom:

„Základným princípom je, že pojem štruktúry sa nevzťahuje na empirickú skutočnosť, ale na modely, konštruované podľa nej. Tým sa prejavuje rozdiel medzi dvoma pojmami, takými blízky, že sa často zamieňajú, totiž medzi pojmom *sociálnej štruktúry* a pojmom *sociálnych vzťahov*. *Sociálne vzťahy* sú primárnou látkou, použitou na konštrukciu modelov, ktoré robia zjavnými samotnú *sociálnu štruktúru*. Tá teda nemôže byť v nijakom prípade ohraničená na súhrn sociálnych vzťahov, pozorovateľných v danej spoločnosti. Výskumy štruktúry si nevyhradzujú vlastnú oblasť medzi spoločenskými faktami – predstavujú skôr metódu, ktorá je schopná aplikácie

na rozličné etnologické problémy...“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 305-306, slov. preklad s. 287, zdôraznil Lévi-Strauss).

Vidíme teda, že Lévi-Straussove sociálne vzťahy sú presne tým, čo Radcliffe-Brown nazýva sociálnou štruktúrou. Podľa Lévi-Straussa je však sociálna štruktúra modelom, skonštruovaným na základe empiricky pozorovateľných sociálnych vzťahov. Z Lévi-Straussovej charakteristiky však nie je celkom jasné, kto túto štruktúru konštruuje: je to vedec alebo nevedomá aktivita ľudskej mysle? Táto otázka je však zavádzajúca – *de facto* a empiricky je sociálna štruktúra konštruktom ľudskej mysle, no ako taká nie je bezprostredne zjavná: vedec ju musí rekonštruovať ako model. Konštrukcia modelov je teda zásadným poslaním etnológa. To má podľa Lévi-Straussa ešte jednu zjavnú výhodu – so skonštruovanými modelmi sa dá experimentovať: dajú sa v nich vykonať transformácie a je možné vrátiť sa potom k empirickému materiálu a zistiť, či sa tieto transformácie naozaj vyskytujú.

Lévi-Straussov postup teda nie je induktívny – štruktúra nie je zovšeobecnením z empiricky pozorovateľných sociálnych vzťahov. Štruktúra je model, skonštruovaný vedcom, ktorý má za úlohu objaviť pomocou experimentovania s týmto skonštruovaným modelom všetky transformácie a permutácie, ktorých je model schopný, a potom zistiť, ktoré z týchto transformácií a permutácií sa skutočne vyskytujú v empirickom materiáli. Model sociálnej štruktúry teda nikdy nie je konštruovaný *ad hoc* iba k danému empirickému materiálu – naopak, logicky je vždy bohatší ako materiál, ktorý vysvetľuje, pretože v skutočnosti môžu byť realizované iba niektoré z možností, ktoré model poskytuje.

Pod'me si teraz priblížiť Lévi-Straussov postup na konkrétnom príklade. Samozrejme, aký iný príklad by sme mohli vybrať, ako slávnu štúdiu *Štruktúra mýtov*. V tejto štúdiu, ktorá je zrejme najčítanejším a najcitovanejším dielom antropológie všetkých čias, Lévi-Strauss objasňuje svoj prístup veľmi zreteľne, a my ho budeme sledovať krok za krokom.

V úvode Lévi-Strauss konštatuje neuspokojivý stav mytologických bádaní. Dôvod podľa neho spočíva v tom, že všetky výskumy sa zameriavajú na vysvetľovanie jednotlivých udalostí mýtu, nech už ich vysvetľujú z akéhokoľvek hľadiska. To však vedie k mnohým protirečivým záverom:

„Mali by sme radšej priznať, že výskum mýtov nás vedie k protirečivým konštatovaniam. V mýte sa môže prihodiť čokoľvek – zdá sa, že poradie udalostí sa nepodrobuje nijakému pravidlu logiky či continuity. Každý subjekt môže mať akýkoľvek predikát a každý pochopiteľný vzťah je možný. Tieto zdanlivo ľubovoľné mýty sa však opakujú s rovnakými vlastnosťami a často s rovnakými detailami v rozličných oblastiach sveta. To spôsobuje problém: ak je obsah mýtu úplne náhodný, ako si vysvetlíť fakt, že od jedného konca sveta po druhý sa mýty tak podobajú?“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 229, slov. preklad s. 217).

Lévi-Strauss ďalej ukazuje, že tento problém sa podobá problému, s ktorým zápasili jazykovedci pred nastolením modernej lingvistiky: všimli si, že

v každom jazyku určité zvuky (slová) zodpovedajú určitým významom (referentom alebo veciam), a snažili sa objaviť, aký zákon spája dané zvuky s danými významami alebo vecami. Cestu videli v tom, že objavila historicky prvý jazyk, „prirodzene“ spojený s vecami, z ktorého sa ostatné vyvinuli. Táto snaha však bola márna, pretože nijaký zvuk v jazyku nie je priamo spojený s konkrétnym významom alebo referentom – významová funkcia jazyka nie je spojená priamo so zvukmi, ale so spôsobom, ktorým sa zvuky navzájom kombinujú. Význam nie je napojený na konkrétny zvuk (slovo), ale na kombináciu zvukov, teda na diferencie medzi nimi.

Toto poučenie je potrebné podľa Lévi-Straussa uplatniť aj v prípade skúmania mýtov. Prvky mýtov (udalosti, o ktorých sa v ňom hovorí) nie je možné priamo spájať s etnografickými informáciami, historickými udalosťami či psychickými motívmi (možné to síce fakticky je, ale cenou za tento postup je dezintegrácia mýtu ako systému – vždy pôjde iba o spájanie jednotlivostí s jednotlivosťami, pretože nijaký mýtus nikdy neopisuje sociálnu organizáciu priamo), ale je potrebné najskôr objaviť štrukturálne zákonitosti ich vzájomnej kombinácie.

Lévi-Strauss ďalej postuluje, že konštitutívnymi jednotkami mýtu, teda jednotkami, ktoré stupujú do vzájomnej kombinácie, sú vzťahy (LÉVI-STRAUSS 1958: 233). To však nie je všetko: Lévi-Strauss zavádza ďalšiu hypotézu:

„Tvríme vlastne, že skutočnými konštitutívnymi jednotkami mýtu nie sú izolované vzťahy, ale *súbory vzťahov*, a že práve vo forme kombinácií týchto súborov nadobúdajú konštitutívne jednotky významovú funkciu. Vzťahy, ktoré pochádzajú z toho istého súboru, sa môžu prejavíť vo vzdialených intervaloch...“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 233-234, slov. preklad s. 221, zdôraznil Lévi-Strauss).

Lévi-Strauss potom prechádza ku konkrétnemu príkladu. Vybral si grécky mýtus o Oidipovi. Prvý krok jeho postupu spočíva v tom, že je potrebné nájsť postulované súbory vzťahov. Situácia je približne rovnaká, ako keby sme mali do činenia s náhodným radom čísel v určitom poradí:

„Akoby sme mali pred sebou rad celých čísel typu: 1, 2, 4, 7, 8, 2, 3, 4, 6, 8, 1, 4, 5, 7, 8, 1, 2, 5, 7, 3, 4, 5, 6, 8 a dostali by sme úlohu zoskupiť všetky jednotky, všetky dvojky, všetky trojky atď. do formy tabuľky:

1	2	4	7	8	
	2	3	4	6	8
1		4	5	7	8
1	2		5	7	
		3	4	5	6

8“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 236, slov. preklad s. 223).

Lévi-Strauss podobným spôsobom zoskupuje sekvencie mýtu o Oidipovi do podoby tabuľky so štyrmi stĺpcami:

„Kadmos hľadá svoju sestru Európu, unesenú Diom

Kadmos zabíja draka

Spart'ania sa vzájomne pozabijajú

Labdakos (Láiov otec) = „krívajúci“ (?)

Oidipus zabíja svojho otca Láia

Láios (otec Oidipa) = „ťarbavý“ (?)

Oidipus zabíja Sfingu

Oidipus = „opuchnutá noha“ (?)

Oidipus sa žení s lokastou, svojou matku

Eteoklés zabíja svojho brata Polyneika

Antigona pochováva Polyneika, svojho brata, napriek zákazu“

(LÉVI-STRAUSS 1958: 236, slov. preklad s. 224)

Každý z týchto štyroch stĺpcov môže byť charakterizovaný určitou spoločnou vlastnosťou všetkých vzťahov, ktoré sa v ňom nachádzajú:

„Všetky incidenty, ktoré sú súčasťou prvého stĺpca zľava, sa týkajú takých pokrvných príbuzných, ktorých vzťahy blízkosti sú takpovediac zveličené: s týmito príbuznými sa zaobchádza intímnejšie, ako dovoľujú sociálne pravidlá. Pripusťme teda, že spoločnou vlastnosťou prvého stĺpca sú *nadhodnotené príbuzenské vzťahy*. Okamžite si uvedomíme, že druhý stĺpec nastoľuje ten istý vzťah, ale s opačným znamienkom: *znehodnotené* alebo *podhodnotené príbuzenské vzťahy*. Tretí stĺpec sa týka oblúd a ich kynoženia... [Vo štvrtom stĺpci vzťahy] pripúšťajú hypotetické významy, ktoré všetky narážajú na *znemožnenie normálnej chôdze*“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 237, slov. preklad s. 224-225).

Lévi-Strauss interpretuje tretí stĺpec tak, že zabitie oblúd (ide o chtonické obludy – draka a Sfingu) je negáciou autochtónnosti človeka, pretože človek víťazí nad chtonickými obludami. Štvrtý stĺpec, vyjadrujúci *nemožnosť normálnej chôdze*, pripomína človeku jeho autochtónnosť. Z toho vyvodzuje nasledujúci záver:

„Z toho vyplýva, že štvrtý stĺpec je so stĺpcom 3 v rovnakom vzťahu, aký má stĺpec 1 so stĺpcom 2. Nemožnosť zlúčenia skupín týchto skupín vzťahov je prekonaná (alebo presnejšie nahradená) pomocou tvrdenia, že dva vzájomne si protirečiace vzťahy sú totožné, pretože obidva sú samy osebe protirečivé“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 239, slov. preklad s. 226).

Mýtus je teda podľa Lévi-Straussa určitým druhom logického nástroja mysle, ktorý umožňuje prekonávať reálne a inak neprekonateľné protirečenia. Mýtus postupuje pomocou mediácie: ukazuje, že dva vzájomne protirečivé vzťahy sú identické v tom, že každý z nich je sám osebe protirečivý. Lévi-Strauss veľmi presvedčivo ilustruje tento postulát rozborom viacerých amerických mýtov, ktorý tu nemôžeme reprodukovať, ale uvedieme aspoň jeden príklad: dôležitá úloha zdochlinožrútov v mytológii. Prečo práve sup, kojot či vrana hrajú takú významnú úlohu v mytológii? Lévi-Strauss poukazuje na to, že sa mimoriadne dobre hodia na úlohu mediátorov. Na začiatku je napríklad protiklad život/smrť. Tento ostrý protiklad je nahradený menej ostrou triádou protikladov poľnohospodárstvo/lov/vojna. Poľnohospodárstvo je z logického hľadiska na strane života, pretože sa v rámci neho zbiera rastlinná potrava a nezabíja sa. Vojna je na strane smrti, pretože sa nezberá nič a zabíja sa. Lov je uprostred, pretože sa zabíja, ale za účelom zberu koristi a potravy-života. Táto triáda je nahradená párom bylinožravci/mäsožravci: bylinožravci spásajú rastlinnú potravu, zatiaľ čo mäsožravci lovia. Napokon sa prechádza k zdochlinožrútovi, ktorý je mediátorom a nositeľom vlastností, pôvodne postulovaných ako vzájomne sa vylučujúce: živí sa mäsom ako mäsožravci, ale neloví a toto mäso iba spása, rovnako ako bylinožravci rastliny. Zdochlinožrút teda pomocou série sprostredkovaní dokáže preklenúť úvodný ostrý protiklad život/smrť.

Podľa Lévi-Straussa je mytologické myslenie založené práve na takomto logickom sprostredkovaní protikladov. Nejde o detinské príbehy alebo arbitrárne rozprávania – funkciou mýtov je zabezpečovať logickú koherenciu univerza. V reálnom svete jestvuje množstvo protikladov, ktoré sú v striktnom zmysle neprekonateľné, práve preto, lebo sú skutočné – mýtus však poskytuje logický nástroj, ktorým ich síce nemožno odstrániť, ale dajú sa aspoň začleniť do logicky koherentného mytologického sveta. Vlastnou funkciou mýtov je teda slúžiť ako nástroje a záruka tejto logickej koherencie.

To vedie Lévi-Straussa k záveru o zásadnej jednote logických intelektuálnych operácií mysle, či už ide o myseľ primitívneho alebo civilizovaného človeka. Rozdiel medzi civilizovaným a primitívnym človekom nespočíva v inferiorite logických intelektuálnych operácií toho druhého, ale v tom, že jeho operácie sa zameriavajú na iné objekty:

„Logika mýtického myslenia sa nám zdá rovnako náročná ako logika, o ktorú sa opiera pozitívne myslenie, a v základe málo odlišná, pretože rozdiel sa dá rozlíšiť skôr v povahe vecí, na ktoré tieto operácie pôsobia, ako v kvalite intelektuálnych operácií. To si už dávno všimli vo svojej oblasti technológovia: železná sekera nie je lepšia ako kamenná preto, lebo je 'lepšie zhotovená'.

Obidve sú zhotovené rovnako dobre, ale železo nie je to isté ako kameň. Možno jedného dňa zistíme, že v mýtickom a vedeckom myslení funguje tá istá logika a že človek myslel vždy rovnako dobre. Pokrok – pokiaľ možno ešte používať tento termín – nie je sebauvedomovaním myslenia, ale javiskom, na ktorom sa ľudstvo, obdarené stálymi schopnosťami, vyrovnáva v priebehu svojich dlhých dejín so stále novými objektami“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 255, slov. preklad 241).

Domnievam sa, že základy Lévi-Straussovho prístupu sú nám teraz natoľko jasné, že môžeme prejsť k ich uplatneniu v inej oblasti (viac o Lévi-Straussových analýzách mýtov v KANOVSKÝ 2001). Oblasť príbuzenských systémov je výsostnou doménou antropologického skúmania. Lévi-Strauss prispievok do tejto oblasti antropologického myslenia je všeobecne považovaný za rozhodujúci. Lévi-Strauss bol zrejme prvým antropológom, ktorý sa pokúsil nielen popísať príbuzenské systémy a systémy uzatvárania manželstiev, ich princípy, typy a fungovanie, ale aj vysvetliť a zdôvodniť ich sociálnu funkciu, a nielen špekulovať o nej. Preto sa teraz obrátim k jeho chronologicky prvej významnej knihe *Les structures élémentaires de la parenté (1949)*.

Príbuzenstvo, výmena a aliancia

Spomenutá Lévi-Straussová kniha sa začína vymedzením predmetu skúmania. Podľa neho sú elementárnymi štruktúrami príbuzenstva také systémy, ktoré umožňujú pomocou svojej terminológie okamžite určiť okruh príbuzných a okruh potenciálnych partnerov daného jednotlivca: „Pod elementárnymi štruktúrami príbuzenstva rozumíme systémy, v ktorých nomenklatúra umožňuje bezprostredne určiť okruh príbuzných a partnerov, schopných aliancie...“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: ix).

Komplexnými štruktúrami príbuznosti sú také štruktúry, ktoré umožňujú terminologicky určiť iba okruh príbuzných, ale nie okruh možných partnerov. Napríklad štruktúra príbuzenstva našej spoločnosti určuje iba zakázané stupne manželstva, ale nijako neurčuje okruh možných partnerov jednotlivca. Elementárne štruktúry sú teda často, hoci nie vždy, spojené s inštitúciou preferenčného manželstva – určujú alebo aspoň odporúčajú jednotlivcovi triedu možných partnerov. Elementárne štruktúry príbuzenstva však nemožno napriek názvu považovať za jednoduché – práve naopak, mnohokrát sú mimoriadne zložité, zatiaľ čo komplexné štruktúry príbuznosti sú – pokiaľ ide o počet pravidiel – jednoduchšie. „Elementárnosť“ tu spočíva v tom, že je možné na základe štruktúry príbuzenstva určiť príbuzenské postavenie všetkých jednotlivcov v danej spoločnosti, a preto je štruktúra príbuzenstva pre nich základnou, teda elementárnou štruktúrou.

Netreba si však predstavovať, že elementárne štruktúry zachádzajú až tak ďaleko, že určujú jednotlivých partnerov. Môže sa to síce stať, ale vo všeobecnosti určujú skôr triedy možných partnerov a definujú vzťahy. Ak sa vyskytne prípad, že určujú konkrétneho partnera, je to skrátka určenie triedy, ktorá má

jedného člena, teda zvláštny prípad uplatnenia pravidla určenia triedy: „Elementárne štruktúry umožňujú definovať triedy alebo určiť vzťahy“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: ix).

Lévi-Strauss chce preniknúť k základnej podstate elementárnych štruktúr príbuzenstva ako systémov pravidiel, teda začína svoju knihu skutočne zásadnou otázkou, a to povahou samotného sociálneho pravidla, inak povedané rozdielom príroda/kultúra. Ak budeme vedieť vysvetliť tento rozdiel a jeho pôvod, budeme môcť odvodiť závery o sociálnych pravidlách všeobecne, a o štruktúrach príbuzenstva zvlášť. Podľa neho nie je opozícia príroda/kultúra daná pôvodne: „...opozícia kultúry a prírody nie je ani pôvodne daná, a nie je ani objektívnym aspektom usporiadania sveta. Treba v nej vidieť umelý výtvor kultúry...“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: xvii).

Lévi-Strauss však ukazuje, že nijaká skutočná empirická alebo logická analýza nemôže byť schopná odhaliť samotné miesto prechodu medzi prírodou a kultúrou, pretože vždy je možné postulovať sprostredkujúce inštancie. Takéto pokusy zakaždým končia v kruhu, pretože musia už predpokladať určité prvky kultúry, aby mohli vysvetliť spontánny vznik akéhokoľvek kultúrneho prvku z rádu prírody. V samotnom ráde prírody totiž nikdy nenájdeme dostatočnú príčinu, spôsobujúcu vznik kultúry. Jediné, čo môžeme podľa Lévi-Straussa urobiť, je pokúsiť sa nájsť kritérium, umožňujúce typologicky rozlíšiť fakty prírody a fakty kultúry:

„Nijaká skutočná analýza teda nedokáže rozoznať miesto prechodu medzi faktami prírody a faktami kultúry a mechanizmus ich artikulácie... Všade, kde sa prejavuje nejaké pravidlo, vieme s istotou, že sme na úrovni kultúry. Symetricky k tomu je ľahké uznať, že univerzálnosť je kritériom prírody, pretože to, čo je u všetkých ľudí rovnaké a stále, nevyhnutne uniká oblasti zvykov, techník a inštitúcií...“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 10).

Lévi-Strauss navrhuje, aby sme si ako kritérium rozlišovania medzi faktami prírody a kultúry zvolili opozíciu medzi spontánnosťou a univerzalitou na jednej strane, a normou a relatívnosťou na strane druhej: „Navrhujem teda, že všetko, čo je u človeka univerzálne, patrí do ríše prírody a je charakterizované spontánnosťou, zatiaľ čo všetko ohraničené normou patrí do kultúry a vykazuje atribúty relatívnosti a jedinečnosti“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 10).

Máme tu však fakt, ktorý Lévi-Strauss označuje ako „škandál“: týmto faktom je zákaz incestu. Zdá sa, že tento zákaz v sebe neoddeliteľne spája vlastnosti a charakteristiky, ktoré boli postulované ako vzájomne sa vylučujúce. Tento zákaz, alebo systém zákazov, je univerzálny a prítomný v každej ľudskej spoločnosti (nie síce úplne rovnaký, no v každej spoločnosti jestvuje nejaký stupeň alebo prejav zákazu incestu, teda minimálne jeden príbuzenský vzťah, v prípade ktorého je manželstvo zakázané), no napriek tomu ide o sociálny systém zákazov a noriem. Zákaz incestu teda vykazuje tak charakteristiky prírody, ako aj charakteristiky kultúry, v zmysle postulovaného kritéria.

Lévi-Strauss ukazuje, že nijaká teória, ktoré sa pokúšala vysvetliť tento zákaz, nebola úspešná. Problém podľa neho spočíva v tom, že zákaz incestu má špecifické miesto – nepatrí ani priamo do prírody (takže zlyhávajú čisto biologické vysvetlenia), ani priamo do kultúry (takže zlyhávajú kultúrne vysvetlenia pomocou výchovy alebo socializácie), a nie je ani zmesou kultúrnych a prírodných prvkov (takže zlyhávajú aj kombinácie predošlých vysvetlení). Podľa Lévi-Straussa je potrebné toto špecifické postavenie zákazu incestu uznať a vychádzať z neho, a nie pokúšať sa ho redukovať na jednu z týchto sfér. Lévi-Strauss nachádza jedinou logicky možnú cestu, ako možno vysvetliť zákaz incestu a zároveň uchovať rozdiel príroda/kultúra ako rozdiel medzi univerzalitou a normou. Podľa neho práve zákaz incestu inauguroval alebo založil túto opozíciu, teda práve vďaka nemu vznikla a je možná. Zákaz incestu predstavoval pravidlo, normu, ktorá v prírodnom ráde (teda má charakteristiky prírody) nastolila rád kultúry (a teda musela a musí mať aj kultúrne charakteristiky). Ak je zákaz incestu pôvodcom tejto opozície, potom naň nie je možné túto opozíciu vzťahovať, pretože je podmienkou jej existencie:

„Zákaz incestu nie je ani čisto kultúrneho, ani čisto prírodného pôvodu – a nie je ani znôškou prvkov, prevzatých čiastočne z prírody a čiastočne z kultúry. Predstavuje základný postup, vďaka ktorému, prostredníctvom ktorého, no predovšetkým v ktorom sa uskutočnil prechod od prírody ku kultúre“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 28-29).

Zákaz incestu je teda podľa Lévi-Straussa putom, ktoré spája prírodu a kultúru, ktoré vlastne udržuje obidve strany tejto opozície stále pohromade. Predstavuje reprezentáciu prírodného v kultúre a naopak, reprezentáciu kultúrneho v prírode. Reprezentuje prírodu napriek tomu, že je normou, a reprezentuje kultúru napriek tomu, že je univerzálny.

Zákaz incestu nepredstavuje podľa Lévi-Straussa iba partikulárne pravidlo – je to skôr čistý a samotný fakt pravidla: „Fakt pravidla... predstavuje vlastne samotnú podstatu zákazu incestu...“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 37, zdôraznil Lévi-Strauss).

Lévi-Strauss sa pri odpovedi na otázku, čo je základnou úlohou kultúry, pridrižiava durkheimovskej línii – základnou úlohou kultúry je uchovávať integritu sociálnej skupiny. Integrita sociálnej skupiny sa dá udržať iba tak, že v nej bude jestvovať určitý typ organizácie. Na tomto mieste je potrebné uviesť si, že Lévi-Strauss nemá na mysli hocijakú skupinu, ale práve sociálnu skupinu: stádo či tlupa zvierat nemôže splniť túto podmienku, pretože distribúcia vzťahov v ňom je náhodná, a vždy sa môžu z neho odštiepovať či pripájať sa k nemu skupiny alebo jednotlivci. Sociálna skupina je takou skupinou, v ktorej sa vyskytuje sociálna organizácia, teda prísny systém sociálnych pravidiel, riadiaci vzťahy medzi jednotlivcami. Ak ponecháme stranou spoločenský hmyz, ktorý túto definíciu čiastočne spĺňa, avšak výhradne vďaka zvláštnemu typu haploidnej genetiky a chemických signálov, sociálne skupiny majú iba ľudia a

primáty. Základnou úlohou kultúry je takúto sociálnu skupinu a jej pravidlá nastoliť a uchovať. To sa dá iba tak, že do chaotických náhod stretnutí a spojení sa zavedie usporiadanie a organizácia na základe nejakého zásahu, ktorý bude dostatočne mohutný a vytrvalý, aby túto zmenu uskutočnil a dokázal udržať. A práve takým-to zásahom je podľa Lévi-Straussa zákaz incestu: „Základnou úlohou kultúry je zaistiť existenciu skupiny ako skupiny – a teda nahradiť... náhodu organizáciou. Zákaz incestu predstavuje určitú formu takéhoto zásahu“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 37).

Tento zásah je podľa Lévi-Straussa úspešný iba preto, lebo má formu reciprocity. Lévi-Strauss si ako prvý všimol významný pozitívny dôsledok zákazu incestu – totiž to, že vedie k výmene žien. Zákaz incestu v jeho najvšeobecnejšej podobe zakazuje mužovi sexuálny prístup k sestre i dcére (a aj žene k bratovi a synovi). Čo však s týmito jednotlivcami možno urobiť, ak ich nemožno sexuálne využiť? Najvýhodnejšie bude dať ich na toto využitie niekomu inému, a na revanš požadovať to isté od neho:

„...zákaz sexuálneho využitia dcéry alebo sestry núti [muža] poskytnúť dcéru alebo sestru ako manželku inému mužovi a zároveň vytvára právo na dcéru alebo sestru tohto iného muža. Takže všetky negatívne nároky zákazu majú pozitívny náprotivok. Prenechanie znamená záväzok a zrieknutie sa otvára cestu k nároku“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 60).

Univerzálny charakter zákazu incestu, ako aj manželstva, spočíva podľa Lévi-Straussa práve v zabezpečovaní tejto recipročnej výmeny. Lévi-Strauss vo svojej knihe uvádza obrovské množstvo príkladov z celého sveta, ktoré tu nemôžeme prebrať, pretože na to by sme potrebovali uvedenie do špecifickej terminológie a oveľa viac priestoru. Z tohto dôvodu sa nebudeme zaoberať ani rozdielmi medzi dvomi typmi elementárnych štruktúr príbuznosti, ktoré Lévi-Strauss postuluje v závislosti od toho, či ide o obmedzenú alebo zovšeobecnú výmenu. Fakt, že základom elementárnych štruktúr príbuznosti je recipročná výmena, je od bádania Lévi-Straussa v tejto oblasti všeobecne uznávaný. Bol známy už pred ním, minimálne od čias Marcela Maussa, ako sme videli, no až Lévi-Strauss ho začlenil do pevného rámca teórie a poskytol jeho vysvetlenie.

Štruktúry príbuznosti teda majú za cieľ udržať integritu sociálnej skupiny. To sa im darí vďaka tomu, že medzi možnými izolovanými rodinami alebo príbuzenskými skupinami (napríklad klanmi) nastoľujú príbuzenské putá iného ako pokrvného typu, totiž vzťahy medzi švagrami, svokrami a zaťmi, teda všeobecnejšie vzťahy, ktoré sú založené na zväzkoch, sprostredkovaných recipročnou výmenou pokrvných ženských príbuzných. Takéto zväzky sú sociálnymi putami aliancie, a nie biologickými putami pokrvnej príbuznosti. Táto recipročná výmena je však možná iba vtedy, keď sú dané skupiny exogamné: teda ak platí zákaz incestu medzi blízkymi pokrvnými príbuznými. Endogamné skupiny (dovoľujúce manželstvá vo svojom príbuzenskom rámci) sú odsúdené na izoláciu, zatiaľ čo exogamné skupiny si vzájomne pomáhajú udržovať sociálnu integritu reciproč-

nými výmenami žien, a tým vytvárať jednotky vyššieho typu, ktoré už nie sú spojené iba biologickým putom reprodukcie, ale sociálnym putom aliancie, zaručovanej recipročnou výmenou a zákazom incestu: „Pôvodom pravidiel uzatvárania manželstva je vždy systém výmeny... zakaždým je to výmena, ktorá je spoločným základom všetkých modalít inštitúcie uzatvárania manželstiev“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 548-549).

Exogamia (zákaz uzatvárania manželstiev v rámci príbuzenskej skupiny) má teda na rozdiel od endogamie tú nesmiernu výhodu, že sceľuje a integruje sociálnu skupinu, kým endogamia, a jej krajný prípad incest, naopak rodiny izolujú: „Exogamia poskytuje jediný prostriedok, ako udržať skupinu pokope, ako sa vyhnúť nekonečnému kúskovaniu a uzatváraniam sa, ktoré sprevádzajú prax pokrvných manželstiev“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 549).

Výmenu netreba podľa Lévi-Straussa chápať iba v jej čisto technickom význame ako vymieňanie objektov – nesie v sebe totiž aj dôležitú možnosť uzatvorenia a uchovania sociálneho zväzku, najmä ak ide o výmenu recipročnú. Na tento jav upozornil, ako sme videli, najmä Mauss, no Lévi-Strauss ho brilantne aplikoval na vysvetlenie elementárnych štruktúr príbuznosti a vyvodil z neho všetky dôsledky:

„Výmena v skutočnosti nie je iba zhŕňaním vymieňaných vecí: výmena – a v dôsledku toho aj pravidlo exogamie, ktoré ju vyjadruje – má sama osebe sociálnu hodnotu: poskytuje prostriedok vzájomného spájania ľudí a nahrádza prírodné putá príbuznosti umelými zväzkami, pretože zavrhuje náhodu stretnutí alebo promiskuitu rodinnej existencie v prospech aliancie, riadenej pravidlom“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 550).

A Lévi-Strauss vyjadruje túto maussovskú perpektívu recipročného daru ešte výraznejším spôsobom: „Zákaz incestu nie je ani tak pravidlom zakazujúcim oženíť sa s matkou, sestrou či dcérou, ako skôr pravidlom zaväzujúcim dať matku, sestru či dcéru inému. Je to pravidlo daru par excellence“ (LÉVI-STRAUSS 1967 [1949]: 552).

Samozrejme, nemôžeme skrývať, že napriek obrovskému ohlasu a pozitívnemu prijatiu vzbudila táto Lévi-Straussova teória príbuznosti aj početné kritiky a námietky. Tie bezvýznamné ponecháme stranou a všimneme si iba najzávažnejšiu. Tá spočíva v tom, že sa hľadajú kontrapríklady, ktoré odporujú jednotlivým Lévi-Straussovým tvrdeniam a pomocou nich sa ukazuje, že zo štatistického hľadiska sa nedá táto teória uplatniť vo všetkých prípadoch, ba dokonca ani vo väčšine z nich.

Najlepšiu odpoveď na túto námietku (lepšiu ako sám Lévi-Strauss) poskytol Rodney Needham vo svojej knihe *Structure and Sentiment*. Ukazuje, že Lévi-Straussova teória nebola zamýšľaná ako koncepcia, umožňujúca vysvetliť všetky jednotlivé štatistické príklady, ale ako model, ktorý umožňuje konštruovať plauzibilné vysvetlenia aj pre jednotlivé zdanlivo odporujúce prípady. Needham dokazuje, že hlavný problém, tak u Lévi-Straussa, ale najmä u jeho kritikov,

spočíva v klasifikácii a typológii javov – na základe akých kritérií nazývame nejaký jav zákazom incestu, patrilineárnou filiáciou, manželstvom atď.? Problém takéhoto klasifikovania si podrobne preberieme v poslednej kapitole, keď sa budeme zaoberať dielom Rodneyho Needhama.

Vráťme sa však k Lévi-Straussovej koncepcii príbuznosti. V roku 1973 napísal veľmi zaujímavý článok *Réflexions sur l'atome de parenté*, v ktorom odpovedá na niektoré námietky proti svojej teórii. Poukazuje na to, že jeho kritici nepochopili predovšetkým „základné pravidlo štrukturálnej analýzy“: „...[štrukturálna] analýza sa nikdy nemôže uspokojiť so skúmaním prvkov, ale musí za prvkami rozoznať vzťahy, ktoré ich spájajú. Práve tieto vzťahy predstavujú jej skutočný predmet“ (LÉVI-STRAUSS 1973: 103).

Lévi-Strauss opakuje, že už v roku 1945 postuloval mienku, podľa ktorej nijaká štruktúra príbuznosti nemôže byť založená na biologickej rodine (ako tvrdil Malinowski, ale aj Radcliffe-Brown – spomeňme si, že hoci Radcliffe-Brown postuluje sociálnu funkciu príbuznosti ako najjednoduchšiu štruktúru príbuznosti, vzťah „prvého stupňa“, postuluje biologickú rodinu). Lévi-Strauss uskutočňuje ďalší krok v durkheimovskom smere a tvrdí, že na konštruovanie elementárnej štruktúry príbuznosti biologická rodina nikdy nestačí: „...nech už je štruktúra príbuznosti akokoľvek jednoduchá, nikdy nemôže byť konštruovaná podľa biologickej rodiny, zloženej z otca, matky a ich detí, ale od začiatku z nej vždy vyplýva vzťah aliancie“ (LÉVI-STRAUSS 1973: 103-104).

Úplne najjednoduchšou štruktúrou príbuznosti je teda útvar, ktorý Lévi-Strauss nazýva „atómom príbuznosti“, vyjadrujúc tak jeho nedeliteľnosť:

„Skutočne základná príbuzenská štruktúra – možno povedať atóm príbuzenstva – spočíva v manželovi, manželke, dieťaťi a predstaviteľovi skupiny, od ktorej manžel získal manželku“ (LÉVI-STRAUSS 1958: 82-83, slov. preklad s. 83-84).

Táto štvorprvková štruktúra je podľa Lévi-Straussa najjednoduchšou možnou štruktúrou príbuznosti a nemožno ju už ďalej zjednodušiť, najmä nie vypustením posledného prvku:

„To, čo navrhujem nazývať atómom príbuznosti, teda štvorčlenný systém vzťahov medzi bratom a sestrou, manželom a manželkou, otcom a synom, ujom z matkinej strany a synovcom, je teda podľa mňa najjednoduchšia štruktúra, ktorú si možno predstaviť a niekedy aj pozorovať“ (LÉVI-STRAUSS 1973: 105).

Základom tejto štruktúry však podľa Lévi-Straussa nie sú jej prvky, ale vzťahy medzi nimi, presne v duchu základného pravidla štrukturálnej analýzy, ktoré postuloval. V atóme príbuznosti sa manifestujú tri základné vzťahy: vzťah pokrvnosti (brat a sestra), vzťah aliancie (manžel a manželka, ujo z matkinej strany a synovec) a vzťah filiácie (otec a syn). Lévi-Strauss prichádza k nasledujúcemu

dôležitému záveru: „Tieto vzťahy musia byť vždy prítomné, no prvky, ktoré spájajú, sa môžu meniť alebo byť početnejšie“ (LÉVI-STRAUSS 1973: 105-106).

To je hlavný argument proti mnohým kritikom, ktorí sa sústredili na jednotlivé Lévi-Straussovým uvádzané prípady, v ktorých hral dôležitú úlohu napríklad ujo z matkinej strany, a domnievali sa, že keď preukážu existenciu základnej štruktúry bez uja z matkinej strany, vyvrátia jeho teóriu: „Naši kritici nepochopili, že atóm príbuznosti, tak ako sme ho opisali, nespočíva v *pozíciách*, definovaných raz a navždy, ale v systéme *vzťahov*, ktoré jediné sú relevantné“ (LÉVI-STRAUSS 1973: 121, zdôraznil Lévi-Strauss).

Nemá nijaký význam hľadať v atóme príbuznosti uja z matkinej strany v tých spoločnostiach, ktoré ho nepovažujú za reprezentanta skupiny, poskytujúcej manželovi manželku. Napríklad u Leleov túto úlohu neplní on, teda brat matky, ale brat matkinej matky, čiže musíme vystúpiť o generáciu vyššie, ak chceme nájsť posledný prvok atómu príbuznosti. To však neznehodnocuje, ale naopak potvrdzuje Lévi-Straussov model.

Lévi-Straussova štrukturálna analýza systémov príbuznosti predstavuje najvýznamnejší prínos v tejto oblasti antropológie po Radcliffe-Brownovi, možno najvýznamnejší vôbec. Jeho vysvetlenie integrujúcej sociálnej funkcie príbuznosti predstavuje v súčasnosti základný teoretický rámec štúdia príbuznosti, s dodatkami a spresneniami, ktoré uskutočnil Rodney Needham – s nimi sa oboznámime v poslednej kapitole.

Skôr, ako opustíme dielo Lévi-Straussa, bude vhodné ilustrovať jeho prístup na ďalšom príklade. Vzhľadom na nedostatok priestoru som si zvolil prípad totemizmu, ktorý bol Lévi-Straussovým brilantne analyzovaný v útlej knižke, ktorá má aj tú výhodu, že je dostupná v slovenskom preklade.

Koniec totemizmu

Problém totemizmu rieši Lévi-Strauss v rámci svojej štrukturálnej metódy tak, že najskôr definuje skúmaný jav ako vzťah, potom skonštruuje tabuľku všetkých možných vzťahov medzi prvkami, či už skutočnými alebo virtuálnymi, a napokon porovná skúmaný jav s danou tabuľkou logických možností:

„Metóda, ktorú chceme nasledovať v tomto aj v iných prípadoch, spočíva: 1. v definovaní študovaného javu ako vzťahu medzi dvoma alebo viacerými skutočnými či virtuálnymi prvkami; 2. v skonštruovaní tabuľky možných permutácií medzi týmito prvkami; 3. v pokladaní tejto tabuľky za všeobecný objekt analýzy, ktorá iba na tejto úrovni môže poskytnúť nevyhnutné spojenia, a na začiatku skúmaný empirický jav je iba jednou z možných kombinácií, ktorých úplný systém sa musí vopred rekonštruovať“ (LÉVI-STRAUSS 1998 [1962]: 21)

Predmetom štrukturálnej analýzy, to už nám je dostatočne jasné, nikdy nie sú samotné empiricky pozorovateľné javy – tie sa dajú vysvetliť iba vtedy,

keď sa analýza dovedie dostatočne ďaleko – ale modely, teda tabuľky možných vzťahov. Tieto modely majú tú veľkú výhodu, že umožňujú „experimentovanie“, teda možno ich podrobiť rôznym modifikáciám a skúmať, ako sa na nich tieto modifikácie prejavujú. Empirická skutočnosť v sociálnych vedách neumožňuje, na rozdiel od prírodných vied, experimenty na svojej vlastnej empirickej úrovni, iba experimenty, uskutočnené na vopred skonštruovaných modeloch, a potom porovnanie výsledkov týchto experimentov so skutočnosťou. Experimentovanie pomocou modelov Lévi-Strauss podrobnejšie vykladá inde (LÉVI-STRAUSS 1958: 307 a n.).

Takže v prípade totemizmu postuluje Lévi-Strauss vzťahy medzi dvomi súbormi javov: prírodou a kultúrou. Každý z týchto súborov sa ďalej delí podľa všeobecnosti – príroda obsahuje kategórie (prírodné druhy) a indivídua (jednotlivé zvieratá alebo rastliny), kultúra zasa skupiny (kmeň, klan, moieta atď.) a osoby (jednotlivcov). Keď skonštruujeme príslušnú tabuľku, dostaneme takéto možné kombinácie (LÉVI-STRAUSS 1998 [1962]: 21):

PRÍRODA	Kategória	Individuum
KULTÚRA	Skupina	Osoba

Existujú teda štyri logicky možné spôsoby, ako skombinovať prvky prírodného súboru s prvkami kultúrneho súboru:

PRÍRODA	Kategória	Kategória	Individuum	Individuum
KULTÚRA	Skupina	Osoba	Osoba	Skupina

Ak za tieto pojmy dosadíme príslušné konkrétne výrazy, vzťahujúce sa na totemizmus, dostaneme model, ktorý nám umožňuje komplexne vysvetliť pozorované javy: kombinácii (prírodná) kategória/(kultúrna) skupina zodpovedá napríklad klanový totemizmus – daný klan má svoj príslušný prírodný druh ako totem. Tento druh totemizmu je najčastejší v Austrálii. Kombinácii (prírodná) kategória/(kultúrna) osoba zodpovedá individuálny totemizmus, keď má jednotlivec ako totem prírodný druh. Hlavným miestom jeho výskytu je Severná Amerika. Kombinácii (prírodné) individuum/(kultúrna) osoba zodpovedá napríklad priradenie jednotlivca ku konkrétnemu živočíchovi alebo rastline ako totemu, spájaným najmä s tehotenstvom alebo pôrodom. Najviac príkladov nájdeme v Melanézii. Kombinácii (prírodné) individuum/(kultúrna) skupina zodpovedá totemické uctievanie konkrétnych zvierat sociálnou skupinou, doložené najmä v Polynézii a v Afrike.

Lévi-Strauss ukazuje, že nijaký druh totemizmu neposkytuje využitie celého systému a obmedzuje sa iba na jednu kategóriu, prípadne niektoré jej kombinácie. Bádania, skúmajúci totemizmus, sa snažili zistiť, ktorá z týchto kategórií je „základnejšia“ ako ostatné, čo sa samozrejme nemohlo podariť, pretože všetky sú logicky ekvivalentné. Totemizmus podľa Lévi-Straussa

nepredstavuje empiricky súdržný objekt, ale skôr ilúziu, vytvorenú bádateľmi, ktorí skreslili sémantické pole daného termínu tak, že zdanlivo zahŕňa všetky aspekty totemizmu, aby pomocou jednej kombinácie, postulovanej ako „základná“, vysvetlili aj ostatné:

„Totemová ilúzia teda operuje predovšetkým pomocou skreslenia sémantického poľa, ku ktorému patria javy toho istého typu. Určité aspekty poľa sa uprednostňujú v neprospech ostatných, aby sa potvrdila ich pôvodnosť a zvláštnosť, ktorá im v skutočnosti nepatrí – pretože tajomnými sa zdajú jedine vtedy, keď sa vytrhnú zo systému, ktorého súvislú časť tvoria ako jeho transformácie“ (LÉVI-STRAUSS 1998 [1962]: 23).

Podstatnou chybou výskumov totemizmu teda bolo to, že sa snažili redukovat' všetky kombinácie na jednu jedinu a o nej vyhlásiť, že zodpovedá presne definovanému empirickému objektu. Dokonca aj tí, ktorí pokročili v odhalení tejto ilúzie najďalej, sa nedokázali ubrániť snahe syntetizovať oddelené javy tak, aby dosiahli márnú ilúziu kompletného totemizmu. Príkladom môže byť špecialista na Austráliu A. P. Elkin, ktorý najskôr dokazuje neredukovateľnú mnohotvárnosť jednotlivých totemových prejavov, no vzápätí sa snaží spojiť ich do akejsi syntézy, do ucelenej „prírodnej filozofie“, ktorá nemá nijaký empirický základ.

Malinowski si vybral iné riešenie – podľa neho je totemizmus prirodzeným výsledkom uspokojovania biologických potrieb človeka. Jeho interpretácia totemizmu je utilitaristická a afektívna: človek sa jednoducho viac stretával s tými druhmi zvierat, ktoré lovil a jedol, a tak si k nim vytvoril určité afektívne a citové vzťahy – totemizmus je práve súhrn týchto vzťahov. Totemové živočíšne a rastlinné druhy sú podľa Malinowského tie, ktoré sú „dobré na jedenie“, a teda vzbudzujú príjemné afektívne pocity, a práve táto afektívnosť je vysvetlením samotného totemizmu.

Lévi-Strauss však poukazuje na to, že toto vysvetlenie, tak ako všetky Malinowského vysvetlenia, si zamieňa príčinu s účinkom: efektívne a emocionálne stavy sú vždy iba sprievodnými javmi alebo následkami, no nikdy nie príčinami alebo vysvetleniami kultúrnych javov. To platí tak v prípade mágie, ako aj v prípade totemizmu. Malinowski postuloval, že mágia vzniká tam, kde sú nejaké emócie – napríklad strach z nebezpečných alebo nepredvídateľných činností. To sa však dá ľahko empiricky vyvrátiť: existuje množstvo nebezpečných činností, ktoré nespievádza nijaký magický obrad. Takisto existuje veľa totemových „druhov“, ktoré nemajú nijakú utilitárnu funkciu: nelovia sa, nejedia sa (kto by už napríklad lovil a tobôž jedol vrany) a nemajú nijakú pozorovateľnú užitočnosť pre daný kmeň, ba mnohokrát sa s nimi nespájajú ani žiadne emócie.

Lévi-Strauss síce logicky vysvetlil totemizmus ako kombináciu určitých (virtuálnych) kategórií, no nevysvetlil jeho dôvod: prečo vôbec takáto kombinácia jestvuje, načo je vôbec dobrá? A práve k tomuto vysvetleniu dôvodu totemizmu sa dostáva po kritike ostatných koncepcií. Ukazuje, že je zbytočné hľadať

podobnosti alebo spoločné vlastnosti medzi jednotlivými totemovými objektami – všetky sú rovnaké v tom, že sú prírodnými druhmi. Rovnako zbytočné je hľadať podobnosti medzi totemovými subjektami – ľuďmi či skupinami: všetci sú rovnakí v tom, že sú kultúrnymi javmi. Podobnosť alebo analógia tu však predsa len jestvuje – ide však o podobnosť medzi dvomi systémami rozdielov alebo diferencií:

„S prepáčením za výraz, *nie sú to podobnosti, ale diferencie, ktoré sa podobajú*. Tým chápeme predovšetkým to, že nejestvujú zvieratá, ktoré sa navzájom podobajú..., ani predkovia, ktorí sa navzájom podobajú..., a napokon ani globálna podobnosť medzi oboma skupinami, ale na jednej strane sú zvieratá, ktoré sa odlišujú (pretože patria k odlišným druhom, z ktorých každý má vlastný fyzický výzor a spôsob života), a na strane druhej ľudia..., ktorí sa tiež odlišujú (pretože sú rozdelení medzi segmenty spoločnosti, z ktorých každý zastáva zvláštne postavenie v sociálnej štruktúre). Podobnosť, ktorú predpokladajú reprezentácie zvané totemové, je *medzi týmito dvoma systémami diferencií*“ (LÉVI-STRAUSS 1998 [1962]: 85-86, zdôraznil Lévi-Strauss).

Lévi-Strauss tvrdí, že emócie nemajú nič spoločné s dôvodom totemizmu, prinajlepšom sú iba jeho sprievodným javom. Totemizmus podľa neho pochádza z intelektuálnych potrieb – najmä z potreby klasifikovať. Čo je to však klasifikácia? Schopnosť zaradiť určité objekty do určitých tried alebo kategórií. K tomu sú však nevyhnutné kritériá, umožňujúce zoskupovať príslušné veci do daných tried, a tieto kritériá musia mať schopnosť rozlišovania – inak povedané schopnosť odlišiť objekty, ktoré do danej triedy nepatria, teda hlavne schopnosť nastoliť a zaznamenať diferencie.

Predstavme si, že máme dve skupiny, ktoré potrebujú zvýrazniť svoju rozdielnosť. Po dôvody nemusíme chodiť ďaleko: spomeňme si na predchádzajúcu podkapitolu o štruktúrach príbuznosti a o nevyhnutnosti sociálnej integrácie pomocou výmeny žien medzi skupinami. Nikto však nemá na čele napísané, že je príbuzný. O najbližších príbuzných sa dozvieme čisto empiricky pomocou pamäti starších, no ak máme viac sociálnych skupín, počet príbuzných rastie geometrickým radom a niet takej pamäti, ktorá by ich dokázala zaznamenať a registrovať povedzme päť generácií dozadu. Ako môžeme zaviesť diferencie medzi sociálnymi skupinami? Veď všetci sme príslušníkmi jedného kmeňa, hovoríme jedným jazykom, máme spoločný spôsob života a teritórium. Diferencie medzi nami nemôžeme priamo empiricky pozorovať. Potrebujeme teda vytvoriť alebo prevziať taký systém rozlišovania, ktorý nám umožní uplatniť tak klasifikáciu, ako aj empirické pozorovanie. Odpoveď je jasná – prirodzené prírodné rozdiely medzi druhmi. Tie sa dajú empiricky veľmi ľahko zaznamenať (napríklad vrana versus kojot atď.). Identifikujme teda sociálne skupiny alebo jednotlivcov (v závislosti od účelu klasifikácie) s prírodnými druhmi alebo zvieratami, a náš problém je vyriešený: máme dostatočne bohatý systém diferencií, ktorý nám umožňuje klasifikovať.

Totemizmus teda nie je empirickým objektom alebo súborom pozorovateľných javov alebo zvykov – ide o intelektuálnu potrebu klasifikovať. Totemiz-

mus je touto klasifikáciou. Ilúzia totemizmu ako empirického javu bola teda nahradená logickou fikciou totemizmu ako intelektuálneho modelu, schopného riešiť sociálne problémy. To znamená koniec totemizmu ako objektu.

Vidíme, že Lévi-Straussova štruktúrna analýza totemových „javov“, hoci sme ju nemohli sledovať so všetkými podrobnosťami a nuansami a obmedzili sme sa iba na hlavné postuláty, metodicky vyriešila tento dlhoročný problém. Táto stručná knižka (asi najkratšia zo všetkých Lévi-Straussových diel) je zrejme jedinou jeho publikáciou, ktorá sa stretla s takmer bezvýhradným súhlasom. Všetky ostatné Lévi-Straussove diela sa stretli nielen s nadšeným obdivom a uznaním, ale aj s rozsiahlou kritikou. Kniha *Totémisme aujourd'hui* sa však považuje za definitívne uzatvorenie vedeckého problému, o ktorom pojednáva.

Rád by som však zdôraznil, že napriek brilantnosti tohto partikulárneho riešenia je potrebné všimnúť si najmä spôsob, ako Lévi-Strauss postupoval, jeho metódu. Videli sme jej uplatnenie na príklade mýtu, ako aj na príklade totemizmu. Všeobecne by sme ju mohli charakterizovať takto:

1. Postulovanie vzťahov a ich metodologickej a logickej priority pred prvkami, ktoré spájajú.

2. Vypracovanie logicky koherentného systému vzťahov, teda tabuľky možných kombinácií medzi prvkami, prípadne medzi vzťahmi (v takomto prípade pôjde o vzťahy medzi skupinami vzťahov).

3. Experimentovanie s takto vytvoreným modelom – podrobí sa všetkým možným transformáciám daných vzťahov a skúmajú sa následky, ktoré tieto transformácie majú na daný model.

4. Porovnanie týchto výsledkov s empiricky pozorovateľnými kultúrnymi a sociálnymi javmi.

Samozrejme, nemožno skrývať ani úskalia a problémy takéhoto postupu. V prvom rade ide o určitú scholastickosť a prehnaný logicizmus – nie je až také ťažké konštruovať množstvo možných logických modelov a experimentálne sa s nimi pohrávať. Skutočný problém vzniká pri poslednom kroku: pri porovnávaní daných modelov a ich transformácií s empirickou skutočnosťou. Bohužiaľ, tejto téme nevenuje Lévi-Strauss toľko pozornosti, koľko by si zaslúžila, a niekedy krása jeho modelov spolu s brilantnosťou a poetickosťou štýlu čiastočne zastierajú fakt, že ich spojenie s empirickou skutočnosťou je často až priveľmi voľné, ak by sme sa mali jemne vyjadriť.

Druhým problémom Lévi-Straussovej metódy je podľa mňa to, že je veľmi málo explanačná. Inak povedané, predstavuje skôr techniku ako teóriu. Lévi-Strauss sa mnohokrát odvoláva na „zákonitosti ľudskej mysle“, ktoré sú zodpovedné za to, že myslíme v opozíciách a štruktúrach, a teda že výsledky nášho myslenia a konania je možné štruktúrne analyzovať. Povahu a fungovanie týchto „zákonitostí mysle“ však nikde nerozvíja dostatočne presným spôsobom.

Záver

Napriek týmto výhradám je nevyhnutné konštatovať, že Lévi-Straussova koncepcia je v súčasnosti hlavnou a v podstate jedinou antropologickou paradigmatou (aj keď sa zdá, že v osemdesiatych rokoch ju začína striedať kognitívna paradigma, sústreďujúca sa práve na fungovanie mysle, ktoré Lévi-Strauss zanedbal). Súčasné antropologické myslenie je pod výrazným priamym či nepriamym vplyvom Lévi-Straussových myšlienok. Väčšina, ba trúfam si dokonca povedať, že všetci antropológovia by iste súhlasili s tvrdením, podľa ktorého Lévi-Strauss predstavuje navýznamnejšiu postavu antropologického myslenia. Jeho koncepcie a predstavy, hoci mnohokrát ostro kritizované, odtlačili nezmažateľnú pečať tejto vede. Je isté, že nie je nevyhnutné zostať navždy iba v rámci Lévi-Straussovho myslenia. Rovnako je však isté aj to, že každý antropológ musí začať od Lévi-Straussa, respektíve vyrovnáť sa s jeho dielom, pokiaľ chce doviesť antropologické myslenie ďalej. Lévi-Straussovo dielo teda predstavuje pre antropológiu zatiaľ to, čo predstavuje Darwinovo dielo pre biológiu.

Táto stručná analýza si nemôže klásť za cieľ podrobné oboznámenie s Lévi-Straussovým myslením. Jej zámerom je iba navadiť čitateľa na čítanie samotných jeho diel. Z vlastnej skúsenosti môžem tvrdiť, že okrem bohatstva myšlienok čitateľ iste ocení aj umeleckú formu ich podania a skvelý štýl, ktorý je, ako sa obávam a zároveň vyzdvihujem, jedným z ich hlavných prínosov.

13. EDMUND RONALD LEACH (1910-1989)

Život a dielo

Sir Edmund Leach sa narodil v Sidmouthe v bohatej a početnej rodine, a vzdelával sa v Malborough, kde bol veľmi nespokojný. Až vysokoškolské štúdium v Cambridgi mu prinieslo uspokojenie. V Cambridgi rok študoval matematiku a potom technické inžinierstvo, z ktorého v roku 1932 získal aj vedecký titul. Nasledujúce štyri roky strávil v Číne ako inžinier u jednej z anglických spoločností. V Číne sa živo zaujímal o tamjšiu kultúru, čo ho priviedlo k sociálnej antropológii. V roku 1937 sa po návrate do Anglicka zapísal na postgraduálny kurz na London School of Economics u Raymonda Firtha a Malinowského. V roku 1938 podnikol terénny výskum v irackom Kurdistan. Od roku 1939 až do roku 1945 pôsobil v Barme, prevažne v službách britského impéria. Po návrate získal miesto v Oxforde, ale už v roku 1953 ho pozval Meyer Fortes na univerzitu do Cambridge, kde strávil viac ako štyri desaťročia. V rokoch 1954 až 1956 podnikol viaceré terénne výskumy na ostrove Cejlón. V roku 1972 sa stal riadnym profesorom.

Dielo Edmunda Leacha je veľmi početné a mnohostranné. Jeho prvou publikáciou bola správa z výskumu v Iraku *Social and Economic Organization of Rowanduz Kurds (1940)*. Nasledovala slávna a veľmi úspešná kniha *Political Systems of Highland Burma (1954)*, ktorá svojmu autorovi priniesla svetový ohlas. Ďalšími dvomi skôr empirickými dielami boli knihy *Aspects of Caste in South India, Ceylon and North-West Pakistan (1960)* a *Pul Eliya, A Village in Ceylon - A Study of Land Tenure and Kinship (1961)*. Edmund Leach sa hlásil k štrukturalizmu a k lévi-straussovskej inšpirácii, no to mu nebránilo kritizovať Lévi-Straussa, pričom jeho vlastná verzia štrukturalizmu sa v niektorých podstatných aspektoch odlišuje od Lévi-Straussovej. Veľký význam pre teoretické antropologické myslenie mali Leachove knihy *Rethinking Anthropology (1961)*, kritická a zasvätená monografia *Lévi-Strauss (1970)*, *Culture and Communication: The Logic by Which Symbols Are Connected (1976)* a *Social Anthropology (1982)*. Značný ohlas mali jeho rozhlasové prednášky pre BBC, ktoré boli neskôr publikované ako kniha *A Runaway World? (1967)*.

Sociálna antropológia - metódy a koncepcie

V našej analýze sa tradične najskôr zameriame na koncepciu antropologickej metódy, tentoraz Leachovu. V ďalších podkapitolách sa potom pokúsím predviesť jej uplatnenie.

Leach si na začiatku kladie otázku, či je možné nejakým spôsobom skúmať človeka a ľudstvo ako celok: „...jestvuje nejaký skutočný význam, v ktorom